

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ПРОЦЕСІ ПОЗААУДИТОРНОЇ РОБОТИ

DEVELOPMENT OF CIVIC COMPETENCE OF HIGHER EDUCATION STUDENTS THROUGH EXTRACURRICULAR ACTIVITIES

У статті розкрито актуальність формування громадянської компетентності студентської молоді в умовах війни в Україні. На основі аналізу наукових джерел визначено, що громадянська компетентність є інтегративною характеристикою особистості, яка поєднує знання про права та обов'язки, систему цінностей і соціальні навички. Проаналізовано погляди вітчизняних дослідників, окреслено структурні компоненти громадянської компетентності та підкреслено залежність її змісту від суспільно-політичного контексту. Особливу увагу приділено позааудиторній роботі як фактору формування громадянської компетентності студентів. Визначено, що організація студентського самоврядування, волонтерських проєктів, культурно-мистецьких заходів, спортивних і наукових зуртків сприяє розвитку самостійності, відповідальності, критичного мислення та комунікаційних навичок. Зазначено, що в Україні волонтерство має особливі традиції, пов'язані з історією боротьби за незалежність і свободу, які сягають часів козацтва, коли козака на війну споряджали усім селом. Волонтерство розглядається як соціально-педагогічне явище, яке виходить за межі традиційної освіти й формального виховання, набуваючи рис громадської практики, що стимулює розвиток як індивідуальних, так і колективних громадянських якостей та як новий інструмент громадянської активізації молоді, який активізувався в умовах військових викликів.

Підкреслено важливість створення належних організаційних умов та партнерства між викладачами й студентськими ініціативами для успішного виховання громадянських чеснот. У висновках обґрунтовано необхідність поєднання традиційних і інноваційних форм позааудиторної діяльності, визначено перспективні напрямки подальших досліджень, пов'язані з удосконаленням методик оцінювання, впровадженням цифрових технологій та вивченням соціально-демографічних чинників.

Ключові слова: громадянська компетентність, студент, заклад вищої освіти,

освітнє середовище, позааудиторна робота, форми організації.

The article reveals the relevance of developing civic competence among student youth in the context of the war in Ukraine. Drawing on an analysis of scholarly sources, civic competence is defined as an integrative characteristic of the individual that combines knowledge of rights and duties, a value system and social skills. The author analyses the views of domestic researchers, delineates the structural components of civic competence and emphasises the dependence of its content on the socio-political context. Particular attention is given to extracurricular activity as a factor in forming students' civic competence. It is noted that student self-government, volunteer projects, cultural and artistic events, as well as sports and academic clubs contribute to developing independence, responsibility, critical thinking and communication skills. Ukrainian volunteering is shown to have specific traditions linked to the history of the struggle for independence and freedom, dating back to the Cossack period, when a Cossack would be equipped for war by the whole village. Volunteering is viewed as a socio-pedagogical phenomenon that transcends traditional education and formal upbringing, acquiring traits of public practice which stimulates the development of both individual and collective civic qualities and serves as a new instrument for activating youth civic engagement, which has intensified under wartime challenges.

The importance of creating appropriate organisational conditions and partnerships between lecturers and student initiatives for the successful cultivation of civic virtues is underscored. In the conclusions, the necessity of combining traditional and innovative forms of extracurricular activity is justified, and promising directions for further research are identified, including improving assessment methods, introducing digital technologies and studying socio-demographic factors.

Key words: civic competence, student, higher education institution, educational environment, extracurricular activity, forms of organisation.

УДК 378-057:37.017.4

DOI <https://doi.org/10.32782/ip/85.1.6>

Розлуцька Г.М.,

докт. пед. наук,
професор кафедри загальної педагогіки
та педагогіки вищої школи
Державного вищого навчального
закладу «Ужгородський національний
університет»

Постановка проблеми. Війна на території України створила безпрецедентні виклики для українського суспільства, поставила під загрозу демократичні цінності та державність, одночасно згуртувавши українців у боротьбі за свободу. В цих обставинах питання громадянської компетентності молоді стало критично важливим для збереження територіальної цілісності, демократичних основ держави, національної єдності та майбутнього України. Більшість українських громадян у віці до 35 років здобувають фахову освіту. Заклади вищої освіти (ЗВО) відіграють ключову роль у виховуванні

активних та відповідальних громадян, здатних брати участь у демократичних процесах і розбудові громадянського суспільства. Формування світоглядних орієнтирів майбутньої інтелектуальної еліти нації стає одним із пріоритетних завдань сучасної вищої школи, що виходить за межі традиційного навчального процесу і знаходить своє продовження у позааудиторній діяльності. Тому формування громадянської компетентності студентської молоді під час позааудиторної роботи набуває особливої актуальності в умовах освітнього середовища закладу вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Різні аспекти проблеми громадянського виховання української молоді досліджують вітчизняні науковці. Історичний розвиток філософського підґрунтя поняття «громадянської компетентності» розкрито Н. Лазуріною [1]. У дисертаційному дослідженні авторка доводить, що громадянська компетентність особистості виступає в якості стрижневого елемента громадянського буття людини, та одночасно фундаментальною проблемою суспільного розвитку. Низький рівень сформованості громадянської компетентності як можливість маніпулювання громадянською активністю досліджено у праці Л. Угрин Та О. Щурко [2].

Психологічні аспекти формування громадянської компетентності студентської молоді представлено у працях В. Піддячого [3], М. Сидоркіної [4]. Науковий інтерес становить дослідження аксіологічних основ розвитку громадянської компетентності майбутнього педагога [5].

У статті Т. Магдич [6] здійснено спробу аналізу змісту поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних та лінгводидактичних категорій.

Фундаментальним дослідженням стала монографія І. Жадан [7], в якій презентовано соціально-психологічну концепцію громадянської компетентності майбутнього педагога. Автором проаналізовано особливості впливів соціального середовища на розвиток громадянської компетентності студентської молоді та описано алгоритм проєктування середовища, орієнтованого на розвиток компонентів громадянськості.

У праці Т. Кравчинської [8] проаналізовано соціально-педагогічні умови реалізації громадянської компетентності педагога нової української школи. Автор акцентує, що основними стратегічними напрямками громадянської освіти є правова освіта громадян, зокрема щодо розуміння та вміння реалізовувати власні права й обов'язки; здатність до прояву громадянської ініціативності на місцевому та всеукраїнському рівнях.

Таким чином, аналіз публікацій, здійснених українськими науковцями щодо громадянської компетентності засвідчує актуальність проблеми в умовах темпоральних викликів та розкриває можливості її різновекторного дослідження. Одночасно поза увагою дослідників залишаються можливості позааудиторної роботи у формування громадянської компетентності студентської молоді

Мета статті (постановка завдання) – проаналізувати можливості позааудиторної роботи як чинника формування громадянської компетентності студентів закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Аналіз джерельної бази дослідження [1–8] показує, що поняття «громадянська компетентність» є багатаспектним та інтегративним. Тлумачення дефініції

у Т. Магдич дефініції з позицій лінгводидактики дає можливість розглядати термін «громадянська позиція» як «інтегровану здатність особи відповідально реалізовувати громадянські права і обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства та держави в ім'я свободи і справедливості, що формується на основі сукупності громадянських знань і вмінь, загальноприйнятих у суспільстві цінностей, досвіду виконання мовних обов'язків громадянина України, гідного ставлення до державних символів, готовості активно й ефективно виявляти себе в різних соціальних ролях» [6, с. 82].

У науковому дискурсі суспільно-філософських студій громадянська компетентність розглядається як здатність і готовність особистості до активної та конструктивної участі у житті демократичного суспільства на основі усвідомлення своїх прав та обов'язків, поваги до прав інших, дотримання законів та суспільних норм. Слушним вважаємо переконання Н. Лазуріної, що громадянська компетентність залежить від суспільно-політичних процесів, державного правління, політичних режимів, стану розгортання громадянських інститутів. Суголосні погляди про те, що зміст громадянської компетентності на кожному культурно-історичному етапі розвитку суспільства прямо чи опосередковано визначає спільнота, опубліковані в праці І. Жадан [7, с. 11].

Крізь призму концепції соціального інтересу громадянська компетентність представлена М. Сидоркіною, як схильність до обрання стратегій громадянської взаємодії, а також структурування картини світу людини, позиціонування суб'єктом себе у ній. Наукову цінність становлять індикатори соціального інтересу, які визначають те, «як суб'єкт позиціонує себе у громадянській взаємодії та які стратегії він обирає, як він ставиться до тих, із ким він взаємодіє, наскільки значущим для нього є сприяння спільному благу та як він окреслює коло власної відповідальності як члена спільноти або суспільства» [4, с. 196]. Основні серед них на думку науковиці такі як: актуальність для людини таких цінностей, як: взаємоповага, турбота, дружба, співробітництво, відповідальність [4, с. 193]. Варто зробити застереження, що в сучасних умовах поширенням явищем стало використання маніпулятивних цифрових технологій для формування потрібних смислів, масових установок, громадської думки [2, с. 73].

Серед проаналізованих нами трактувань, виділимо, як базове для подальшого дослідження, представлене І. Жадан, як: громадянська компетентність – це інтегративна характеристика особистості, що свідчить про ступінь її готовності до ефективного виконання ролі громадянина, і зумовлюється рівнем сформованості *компетентностей* (якостей, здатностей та готовностей) І. Жадан [7, с. 11].

Отже, узагальнюючи погляди сучасних вітчизняних науковців [1–8], можемо стверджувати, що громадянська компетентність це не просто сума знань про державу і право, а й сформовані ціннісні орієнтації, соціальні навички та активна позиція. Тоді, як громадянська компетентність студентів – це результат синтезу знання і активної громадянської позиції, її розвиток залежить як від навчального впливу (через освітні програми), так і від освітнього середовища закладу вищої освіти, зокрема, тих можливостей, які надає позааудиторна робота.

Згідно з дослідженнями [3–8], громадянська компетентність включає кілька взаємопов'язаних компонентів: когнітивний компонент (обізнаність із правами і обов'язками, знання законів, політичної системи, історії та культури свого суспільства), ціннісно-мотиваційний компонент (наявність громадянських чеснот, патріотичних почуттів, повага до демократичних цінностей, готовність діяти відповідально) та діяльнісний компонент (практичні навички участі в громадському житті, критичне мислення, вміння співпрацювати, відстоювати свою позицію і конструктивно взаємодіяти з іншими).

Структурування змісту поняття «громадянська компетентність» віддзеркалює наукові інтереси дослідника. Так, Н. Лазуріна виокремлює чотири основних компоненти: природний – як певний стан людського індивіда, громадянське буття якого є адекватним стану соціуму, в якому цей індивід здійснює свою життєдіяльність. З огляду функціональності громадянська компетентність дозволяє реалізовувати громадянину свої права і свободи та виконувати громадянські обов'язки. Когнітивну сферу відображає здатність людини виявляти свій статус громадянина та рівень громадянськості завдяки пізнавальним, діяльнісним, вольовим та цілепокладальним чеснотам. За широтою дії громадянська компетентність особистості «фіксує ключову, поліваріантну, полівалентну, системну компетентність, яка дозволяє людині цілісним чином реалізовувати свої громадянські чесноти практично у всіх сферах своєї життєдіяльності, насамперед, у політичній, правовій, економічній, соціальній та культурній» [1, с. 15]. Вважаємо за доцільним структурування громадянської компетентності, запропоноване І. Жадан на підставі методичних рекомендацій до реалізації Нової української школи: цінності і ставлення, навички, знання [7, с. 12].

Формування громадянської компетентності є процесом тривалим і безперервним: він розпочинається ще з родинного та шкільного виховання і триває протягом усього життя особистості, набуваючи особливого значення на етапі здобуття вищої освіти. Всі види діяльності зі студентами в закладі вищої освіти, що здійснюються поза межами формальної навчальної програми охоплює

позааудиторна робота. Метою позааудиторної роботи є розвиток особистісних якостей студентів, їхніх творчих здібностей, соціальної активності, зміцнення моральних і громадянських цінностей. У контексті нашого дослідження особливу увагу приділяємо тій позааудиторній діяльності, яка прямо чи опосередковано сприяє формуванню громадянської компетентності.

Основними напрямками позааудиторної роботи в закладі вищої освіти є: студентське самоврядування, культурно-масові заходи, спортивно-оздоровча робота, науково-творча діяльність студентів, волонтерська та громадська діяльність. Кожен із цих напрямів має свої форми організації та вносить вклад у виховання громадянських якостей. Студентське самоврядування передбачає участь студентів в органах самоврядування. Реалізується через студентські ради факультетів, гуртожитків, профспілкові організації, сенати тощо. Студентське самоврядування надає учасникам можливість практичної реалізації громадянської компетентності через активність в організації спільноти, участь у колективних рішеннях, відстоювання власної позиції тощо.

Новою формою реалізації студентського самоврядування в умовах війни стало волонтерство. Воно формує у молоді почуття відповідальності майбутнє країни та її громадян, соціальної активності та готовності до співпраці, що є основою для розвитку національної свідомості. Волонтерство розвивалося як вид добровільної, безоплатної діяльності, яка здійснюється на благо суспільства або окремих його членів. У процесі свого розвитку волонтерство набуло нових форм, поєднало в собі ознаки патріотизму та громадянської активності. Сьогодні волонтерство виступає як механізм, що сприяє формуванню громадянської компетентності, оскільки воно забезпечує можливість для активного залучення студентів до державотворчих процесів, боротьби за національну незалежність.

Залучення студентів до волонтерської діяльності (допомога дитячим будинкам, акції з благоустрою територій, підтримка ветеранів, екологічні ініціативи) формує гуманістичні цінності, емпатію, навички співчуття і співдії. Волонтерство безпосередньо привчає молодь бути небайдужою до проблем громади. Крім того, участь у молодіжних громадських організаціях, всеукраїнських та міжнародних волонтерських проєктах розширює світогляд, дає відчуття єдності з іншими громадянами заради спільного блага.

Культурно-мистецькі та просвітницькі заходи, такі як концерти, фестивалі, тематичні вечори, відзначення державних свят, зустрічі з учасниками військових дій, громадськими лідерами тощо формують активну світоглядну позицію студентів, виховують патріотизм, повагу до національної

культури та історії, сприяють толерантності ставленню до іншого тощо.

Спортивно-оздоровча діяльність через групові та масові форми організації тренувань, вишкোলів, змагань, турнірів формує в молоді навички командної взаємодії такі як: відповідальність, чесність, справедливість, активність, повага до опонента тощо.

Участь студентів у роботі студентських товариств у наукових гуртках, конференціях, дебатних клубах розвиває критичне мислення студентів, вміння аналізувати соціальні проблеми, шукати аргументи та факти. Особливо цінними з точки зору громадянського виховання є дискусійні клуби, моделі органів управління, дебатні турніри на суспільно-політичні теми – вони тренують культуру діалогу, повагу до різних точок зору і дають знання про актуальні світові та національні проблеми. Через такі активності студент усвідомлює взаємозв'язок між теоретичними знаннями та реальними суспільними процесами.

Організація позааудиторної роботи вимагає від закладу вищої освіти створення відповідних умов: наявності структур, таких як: інститут кураторства, відділи виховної роботи, студентські товариства тощо. Важливою є підтримки ініціатив студентів, матеріально-технічної бази, надання приміщень, обладнання для гуртків і заходів. Основною організаційною умовою залишається партнерство між викладачами-кураторами та активом студентського самоврядування: виховна робота найбільш ефективна, коли вона ведеться на засадах педагогічного партнерства.

Український досвід організації позааудиторної діяльності включає як традиційні форми, що склалися історично (наприклад, наставництво групи куратором, проведення Днів факультету, наукові товариства студентів), так і інноваційні підходи, запозичені у зарубіжних практик. Зокрема, останнім часом поширюються тренінгові методики, студентські соціальні проєкти на грантовій основі, участь молоді у громадському бюджеті міст, проєктне навчання з користю для громади. Інновації в організації позааудиторної роботи дозволяють підвищити мотивацію студентів до участі у позааудиторній роботі та безпосередньо пов'язати навчання з реальними викликами суспільства.

Висновки. Проведене дослідження дозволило узагальнити, що громадянська компетентність студентів є різновидом соціальної компетентності. Вона дозволяє молоді усвідомлено орієнтуватися у суспільних процесах, визначати в них власне місце і діяти з користю як для себе, так і для суспільства. Компетентність не зводиться до суми знань; вона поєднує знання та розуміння основних понять громадянськості, систему цінностей і ставлення, а також навички та здібності, необхідні для громадської активності. Таким чином, формування

громадянської компетентності передбачає розвиток когнітивної, ціннісно-мотиваційної та діяльнісної сфери особистості.

Сучасна вища освіта має синхронно використовувати як формальні, так і неформальні освітні можливості. Аудиторне навчання частково забезпечує розвиток громадянської компетентності через зміст навчального матеріалу, проте важливою умовою є поєднання навчальної та позааудиторної роботи, що сприяє формуванню самостійності, уміння розв'язувати проблеми та відповідальності. Студентське самоврядування, волонтерські ініціативи, культурно-мистецькі заходи, спортивні та наукові гуртки створюють ситуації для практичного виконання громадянських ролей. Саме позааудиторна діяльність розвиває критичне мислення, комунікаційні та командні навички і водночас знижує ризики асоціальної поведінки, забезпечуючи культурне й духовне збагачення особистості. В умовах війни і повоєнного відродження України волонтерство стало особливо важливим, формуючи почуття відповідальності, емпатії та солідарності.

Результати дослідження також підкреслили значення організаційно-педагогічних умов. Ефективність процесу формування громадянської компетентності залежить від наявності структур – інституту кураторства, відділів виховної роботи, студентських товариств – і від матеріально-технічної бази, що забезпечує діяльність гуртків та проєктів. Партнерство між викладачами та органами самоврядування дозволяє поєднати традиційні форми роботи з інноваційними практиками і гарантує сталість результатів. Громадянська освіта визнана ключовою частиною освітньої політики; вона виховує повагу до закону, справедливості та демократії, розвиває навички рефлексії та ведення дискусії. Наш багаторічний педагогічний досвід свідчить, що активна громадянська позиція в студентському віці є одним із фундаментальних чинників активної громадянської позиції в подальшому дорослому житті.

Подальші дослідження повинні бути спрямовані на розроблення критеріїв та методик оцінювання ефективності позааудиторних програм з формування громадянської компетентності. Перспективним є порівняльний аналіз національного та міжнародного досвіду у сфері студентського самоврядування, волонтерства й громадянської освіти, з урахуванням можливостей цифрових технологій, зокрема реалістичних відеоігор, що використовуються для розвитку громадянських навичок і залучення молоді. Важливим залишається дослідження впливу різних видів позааудиторної діяльності на рівень громадянської компетентності та аналіз соціально-демографічних чинників, які визначають залучення молоді до громадської активності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Лазуріна Н. П. Громадянська компетентність особистості: соціально-філософський аналіз: дис. ... канд. філос. наук. Київ : Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2012. 237 с.
2. Угрин Л. Я., Щурко О. М. Громадянська компетентність в умовах сучасної демократії. *Політикус*. 2021. С. 73–78.
3. Піддячий В. М. Психологічні умови формування громадянської компетентності майбутніх педагогів. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2019. № 1(15). С. 98–107.
4. Сидоркіна М. Ю. Громадянська компетентність у розрізі концепції соціального інтересу. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 2(6). С. 193–197.
5. Піддячий В. Аксіологічні основи розвитку громадянської компетентності майбутнього педагога. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2018. № 1–2. С. 15–21.
6. Магдич Т. П. Аналіз сутності поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних та лінгводидактичних категорій. *Інноваційна педагогіка*. 2020. № 28. С. 77–82.
7. Жадан І. В. Громадянська компетентність: соціальні очікування і реалії: монографія. Кропивницький, 2022. 110 с.
8. Кравчинська Т. С. Формування громадянської компетентності педагога Нової української школи. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки»*. 2019. Вип. 8(37). С. 74–88.